

Croatica 42/43/44/1995-6.

Izvorni znanstveni članak

Zdenka Ribarova

(Institut za makedonski jazyk "Krstes Misirkov", Skopje)

**KOMENTAR FRAŠČIĆEVA PSALTIRA
U USPOREDBI S MAKEDONSKIM TEKSTOVIMA**

UDK 806.62
808.66

Kao što je poznato, makedonsku rukopisnu tradiciju komentiranih psaltira reprezentiraju dva rukopisa iz 13. stoljeća: Pogodinov (Pog) i Bolonjski (Bon) psaltir. Oba teksta sadrže prijevod tzv. anonimnog komentara, zapravo prijevoda komentara Hesihija Jerusalimskoga (Šivarov 1986), u rukopisnoj tradiciji pripisivanoga Atanasiju Aleksandrijskome. Sudeći po njegovoj prisutnosti u rukopisima različitih redakcija i po brojnosti sačuvanih tekstova, taj je tip komentara morao predstavljati traženo i aktualno srednjovjekovno štivo. S obzirom na to da se taj komentar dodaje uz psaltire različitih grupa i da u toj prilici ne dolazi do novoga redigiranja psaltirskoga teksta (Karačorova 1989: 243), moramo ga smatrati samostalnim književnim djelom. Često se nalazi u rukopisima koji se na-

dovezuju na arhaičnu redakciju psaltirskoga teksta (Sreznjevskij 1877: 6). Toj tradiciji pripada i Fraščićeve rukopis iz 15. stoljeća, jedini hrvatskoglagoljski komentirani psaltir.

Dosadašnja istraživanja Fraščićeve psaltira (Fra) utvrdila su njegovu povezanost s makedonskim ćirilskim predloškom (Grabar 1985), a ujedno i srodnost s ruskim komentiranim psaltirima, Tolstojevim i Eugenijevim, koji su također prepisani s makedonskog predloška (Speranskij 1928; Grinkova 1925). Svi istraživači Fra (Vajs 1922-24; Hamm 1967; 1976; Grabar 1985) slažu se u ocjeni njegove povezanosti s arhaičnom tradicijom.

U ovoj prilici zanima nas samo komentar uz tekst psaltira. Obratit ćemo pozornost na neke aspekte međusobnih odnosa komentara uz Fra s komentarom u makedonskim tekstovima Pog i Bon. Zbog toga uzimamo u obzir samo onaj dio teksta koji se nalazi u sva tri psaltira. To znači da iz usporedbe isključujemo komentar uz one psalme koji u Pog idu bez komentara (Ps 4,6-9; Ps 5; Ps 6; Ps 7; Ps 8; Ps 77, 38-72; Ps 78; Ps 79 i uz molitvu Zaharijinu).

Pog i Bon jasno pokazuju dvije varijante istoga prijevoda komentara. Razlike se u velikoj većini odnose na tvorbu riječi. Bilježimo i različitu distribuciju fonetskih varijanata (npr. ПОПЕЛЪ, ТОПЛЪ, ТРАВА u Pog, ПЕПЕЛЪ, ТЕПЛЪ, ТРЪВА u Bon). Naravno, tekstovi se razlikuju i po različitim tipovima grešaka koje su se u njima nataložile pri višekratnom prepisivanju (Cubalevska 1993).

Neke od tvorbenih razlika među Pog i Bon imaju sistemski karakter, predstavljajući tipično obilježje jednoga od tekstova i sadržavajući i indicije za utjecaje različitih tradicija koje je konkretni tekst apsorbirao tijekom rukopisnoga tradiranja. Proslijedit ćemo odraz odabranih pojava spomenutoga tipa u tekstu Fraščićeve komentara na mjestima gdje se Pog i Bon razlikuju.

U sva tri psaltira proširena je uporaba sinonimnih sufikasa -ИЕ, -ЪСТВИЕ, -ЪСТВО. Variranje ovih sufikasa poznato je već u kanonskim spomenicima i bilo je više puta predmetom znanstvenih istraživanja s različitim aspektata. Uporaba sufiksa -ЪСТВИЕ u stsl. spomenicima najčešće se ocjenjuje kao moravski utjecaj. Ujedno se konstatira prisutnost riječi s ovim sufiksom u kasnijim zapadnoslavenskim i istočnoslavenskim csl. spomenicima. Istovremeno se ističe velika proširenost riječi sa suf. -ЪСТВО i njihova pripadnost najstarijem sloju ćirilometodskih prijevoda, kao i tipičnost ovoga sufiksa za južnoslavenski areal (Cejtlin 1977: 161).

U velikoj se većini slučajeva Pog i Bon slažu u uporabi jedne ili druge varijante, međutim na mjestima gdje se razlikuju u Pog obično dolazi varijanta sa suf. -ИЕ, dok se u Bon najčešće čita varijanta sa suf. -ЪСТВИЕ. Fra se češće slaže sa Bon nego s Pog. Varijante sa suf. -ЪСТВО

javljaju se u sva tri psaltira kod riječi koje takve varijante imaju. Tako na pr. com. Pog upotrebljava samo НЕВЪРИЕ (druge dvije varijante ne poznaje), dok Bon, pokraj ove varijante, poznaje i НЕВЪРЪСТВО и НЕВЪРЪСТВО. Razlike dolaze do izražaja na slijedećim mjestima: com. Ps 9,16; 25,1; 57,4; 57,6; 104,16; 106,4; 106,39: НЕВЪРИЕ Pog – НЕВЪРЪСТВО Bon Fra. U com. Ps 35,13; 38,4; 105,17: НЕВЪРИЕ Pog – НЕВЪРЪСТВО Bon – nevěr'stvie Fra. Drugi primjeri: БЕЗВЪРИЕ com. Ps 105,15 Pog – БЕЗВЪРЪСТВО Bon Fra; БЛАГОВЪРИЕ com. Ps 103,35 Pog – БЛАГОВЪРЪСТВО Bon Fra; ВЕЛИЧИЕ com. Ps 47,11 Pog – ВЕЛИЧЪСТВО Bon Fra; ВЕЛИЧИЕ com. Ps 86,6 Pog Fra – ВЕЛИЧЪСТВО Bon; ВЕЛИЧЪСТВО com Ps 92,4 Pog – ВЕЛИЧЪСТВО Bon Fra; НЕВЪЖДЪСТВО com. Ps 105,10 Pog – НЕВЪЖДЪСТВО Bon Fra; ОТЬЧЪСТВО com. Ps 106,41 Pog – ОТЬЧЪСТВО Bon Fra; ПРИШЪЛЪСТВО com. Hab 3,16 Pog – ПРИШЪЛЪСТВО Bon Fra; СЪШЪСТИЕ com. Ps 17,10 Pog Fra – СЪШЪСТВО Bon; ЦЪСАРЪСТВО com. Ps 51,2 Pog Fra – ЦЪСАРЪСТВО Bon. Osim toga u Bon i Fra bilježimo i ПОДОБЪСТВО com. Ps 18,6 (ПОДОБИЕ Pog), dok je u stsl. poznato samo ПОДОБЪСТВО Euch. U com. Ps 135,14 Pog i Fra upotrebljavaju СЪДРЪЖЪСТВО, riječ nepotvrđenu u SJS i koja predstavlja hapaks kako u hrvatskom (Grabar 1985: 75) tako i u makedonskom (Indeks 1985) korpusu. U Bon ovdje stoji СЪДРЪЖАНИЕ.

Formant -ЪСТВ- dolazi u sva tri psaltira i u glagolskim i pridjevskim sufiksima, pri čemu u Bon češće nego u Pog. Brojni glagoli i pridjevi izvedeni od imenica na -ЪСТВО karakteristični su za Supr (Cejtlin 1977: 158-159).

Liniju zastupljenu u Bon jasno slijedi Fra u uporabi pridjeva sa složenim sufiksom -ЪСТВЪНЪ, koji se u Pog kod nekih pridjeva uopće ne susreće. Razlike su dosljedno izražene u distribuciji pridjeva ЧЮВЪСТВЪНЪ u Bon i Fra naprama ЧЮВЪНЪ u Pog: com Ps 23,2 bis; 103,24 (Fra pogrešno čud-); 104,4.12.16.23 bis; 105,11; 106,2.19.24.26.29. Kod drugih pridjeva ovakvu dosljednost ne bilježimo, na pr. ЕСТЬВЪНЪ com. Ps 39,13 Pog – ЕСТЬСТВЪНЪ Bon Fra; БОЖЪСТВЪНЪ com. Hab 3,4 Pog Fra – БОЖЪСКЪ Bon.

Slična je situacija i kod glagola, na pr. ВЪЗМРЪЗЪСТВОВАТИ com. Ps 87,9 Pog Fra – ВЪЗМРЪЗОВАТИ Bon; ВЪСОКОМЖДРЪСТВОВАТИ com. Ps 104,31 Bon Fra – ВЪСОКОМЖДРОВАТИ Pog; ЛИЦЕМЪРЪСТВОВАТИ com. Ps 27,3 Bon Fra – ЛИЦЕМЪРОВАТИ Pog; – МЖДРЪСТВОВАТИ com. Ps 105,17 Bon Fra – МЖДРОВАТИ Pog; ПОСПЪШЪСТВОВАТИ com. Ps 44,5 Bon Fra – ПОСПЪШИТИ Pog; ЦЪСАРЪСТВОВАТИ com. Ps 149,8 Bon Fra – ЦЪСАРОВАТИ Pog; ЦЪСАРЪСТВОВАТИ com. Ex 15,18 bis Bon – ЦЪСАРОВАТИ Pog Fra.

Slijedeća karakteristična razlika među Pog i Bon odnosi se na distribuciju sufikasa -ЬНЪ i -ЬСКЪ pri tvorbi pridjeva od imenskih osnova. Dok je za Pog tipičnija uporaba suf. -ЬНЪ, u Bon češće dolazi sufiks -ЬСКЪ. Način tvorbe zastupljen u Pog smatra se za stariji (Honowska 1960: 238-239). Variranje ovih sufikasa bilježi i Fra pri čemu na mjestima gdje se Pog i Bon razlikuju Fra se opet češće slaže sa Bon. Od pridjeva koji spadaju u ovu grupu, predmet višekratnoga znanstvenog interesa bile su varijante ЗЕМЬНЪ – ЗЕМЬСКЪ i НЕБЕСЬНЪ – НЕБЕСЬСКЪ, potvrđene i u našem materijalu: ЗЕМ(Л)ЬНЪ Pog – ЗЕМ(Л)ЬСКЪ Bon Fra u com. Ps 60,2; 96,2; 97,9; 104,35; 106,34 i obratno ЗЕМ(Л)ЬСКЪ Pog Fra – ЗЕМЬНЪ Bon u com. Ps 92,4; Ex 15,15; НЕБЕСЬНЪ com. Ps 112,4 Pog – НЕБЕСЬСКЪ Bon Fra. O njihovu suodnosu bila su iznesena različita mišljenja. L'vov (1966: 124-125) rezimira da su varijante sa sufiksom -ЬСКЪ tipičnije za moravski uzus, međutim kod ЗЕМЬНЪ i ЗЕМЬСКЪ utvrđuje njihovu nazočnost već u najstarijem prijevodu s prvobitnim semantičkim razlikama. Njihova kasnija ravnopravna uporaba ili preferiranje jedne od varijanata javlja se kao rezultat redigiranja tekstova. U komentaru postoje i druge varijante ovoga tipa: ГОРЬНЪ com. Ps 103,10 Pog – ГОРЬСКЪ Bon Fra; МИРЬНЪ com. Ps 36,3 Pog – МИРЬСКЪ Bon Fra. Brojne primjere nalazimo za pridjeve ПЛЪТЪНЪ Pog – ПЛЪТЪСКЪ Bon Fra u com. Ps 12,6; 13,2; 15,1; 103,3; Hab3,4.7. Kod pridjeva АЗЫЧЬНЪ Pog – АЗЫЧЬСКЪ Bon Fra variranje se odnosi na slijedeća mjesta: com. Ps 3,9; 52,7; 80,6; 101,18; 104,4.24; 105,46; 106,19.22.41; tit.107; 125,1; 126,5; 134,12; tit.144 (svi primjeri u značenju τῶν ἐθνῶν).

Još jedna karakteristična razlika između Pog i Bon dosljedno je provedena kroz cijeli tekst komentara. Riječ je o uporabi pridjeva ИСТОВЪ i ИСТИНЬНЪ od kojih se prvi smatra za noviju stsl. varijantu (Jagić 1913: 288). Fra se uvijek slaže sa Pog koji dosljedno upotrebljava ИСТИНЬНЪ, dok u Bon stoji ИСТОВЪ (com. Ps 10,7; 30,24; 32,4; 36,23; 39,3; 49,5; 50,8; 53,7; 54,22; 85,11; 88,42; 96,8; 100,6; 106,17.20; 107,2; 132,3; 145,7).

Veliki broj razlika između Pog i Bon odnosi se na variranje u uporabi glagolskoga vida i prefikasa. Nesvršeni ili iterativni glagoli često dolaze u Pog naspram svršenih ili prostih nesvršenih u Bon. Na pr. ВЪОРОЖЕВАТИ com. Ps 36,14 Pog Fra – ВЪОРОЖАТИ Bon; ЗНАМЕНАВАТИ com. Ps 104,28 Bon Fra – ЗНАМЕНАТИ Pog; НАПИСОВАТИ com. Ex 15,2 Bon, napisavati Fra – НАПИСАТИ Pog; ОБРЖГОВАТИ com. Ps 103,26 Pog – ОБРЖГАТИ Bon Fra; ОКЛЕВЕТАВАТИ com. Ps 49,20 Pog – ОКЛЕВЕТАТИ Bon Fra; ОКЛЕВЕТАВАТИ com. Ps 57,2 Bon – ОКЛЕВЕТАТИ Pog Fra; ПОЖИРОВАТИ com. Ps 103,25 Pog – ПОЖИРАТИ Bon Fra; ПОЩАДЪВАТИ com. Ps 105,37 Pog – ПОЩАДЪТИ Bon

Fra; приравъновати com. Ps 16,4 Pog – приравънѣти Bon Fra; прообразовати com. Ps 77,15 Pog Fra – проображати Bon; проповѣдовати com. tit. Ps 20 Bon – проповѣдати Pog Fra; разоумѣвати com. Ps 13,2 Pog Fra – разоумѣти Bon; разоумѣвати com. Ps 52,6 Bon Fra – разоумѣти Pog; разоумѣвати com. Ps 93,10 Pog – разоумѣти Bon Fra; расъиповати com. Ps 89,7 Pog Fra – расъипати Bon; сзвѣщавати com. Ps 25,4; 139,3 Pog Fra – сзвѣщати Bon; сзконъчавати com. Ps 53,2 Pog Fra – сзконъчати Bon i dr.

Tome se priključuje i češća uporaba glagola bez prefiksa u Pog naspram glagola s prefiksom u Bon, te variranje u izboru prefikasa.

Slično variranje u uporabi svršenih i nesvršenih glagola ili glagola s prefiksom i bez njega karakteristično je i za Fra, međutim ne može se reći da bi posebno slijedio situaciju u jednome ili drugome makedonskom tekstu, iako se može zabilježiti neznatno veći broj slaganja s Pog. Da ne opterećujemo izlaganje citiranjem obimnoga materijala, navest ćemo samo da su slaganja Pog i Fra u ovoj sferi oko 55%. Međutim, ako pogledamo u kojoj je mjeri situacija u svakome pojedinačnom tekstu zavisna o situaciji u grčkome predlošku (Jagić 1917), koja je mogla osobito jako doći do izražaja pri uporabi prefikasa, ustanovit ćemo da se Fra češće slaže s onim tekstom koji je bliži grčkome. Usp. na pr.: сзвзскѣшь συναναστήσας com. Ps 3,6 Bon Fra – взскрѣшь Bon; скончание συντελείας com. Ps 9,9 Pog Fra – конъчание Bon; крѣмимъ τρέφεται com. Ps 20,7 Pog Fra – ωкрѣмимъ Bon; падж έπεσον com. Ps 20,9 Pog Fra – ωтпадж Bon; тажт тѣκωνται com. Ps 22,5 Pog Fra – ρастажтѣ Bon; благосъизвол'шоу Pog, s' 'blogoizvol'šu συνευδοκήσαντος com. Ps 44,5 Fra – изволъшоу Bon; проходяще παρέρχόμενοι com. Ps 65,12 Bon Fra – ходяще Pog; дѣла έπραξεν com. Ps 103,31 Pog Fra – сдѣла Bon; зовж κρόζω com. Ps 140,1 Pog Fra – вззовж Bon i dr. Ima, svakako, i neslaganja, međutim kod Fra u ovoj sferi bilježimo oko 40% slučajeva koji slijede grčki tekst, dok kod Pog i Bon samo oko 30% slučajeva.

Što se tiče variranja u izboru prefikasa, i tu se Fra ponaša samostalno. Globalno gledano, Fra se slaže u podjednakoј mjeri s oba teksta, dok su razlike nazočne u pojedinostima. Karakteristična je napr. distribucija varijanata ρаспати – пропати. Kod prve se varijante računa s njezinom pripadnošću ćirilometodskome prijevodu aprakosa, dok je пропати uvedeno u tekstove u Moravskoj (L'vov 1966: 225). Zanimljivo je da Fra, isto kao i Bon, poznaje obje varijante, dok se u Pog susreće samo ρаспати. Razlike se javljaju na ovim mjestima: ρаспати com. Ps 23,3; 24,5; Dt 32,36 Pog Fra – пропати Bon; slično ρаспатиe com.

Ps 30,12; 87,2 Pog Fra – проПАТИЕ Bon; međutim распАТИЕ com. Ps 101,13 Pog – проПАТИЕ Bon Fra.

Ipak, veći dio promjena u distribuciji glagolskog vida i prefikasa u oba makedonska teksta vjerojatno treba povezati s njihovim novijim samostalnim razvojem u južnoslavenskoj sredini, koji Fra ne slijedi.

Naša je komparacija obuhvatila ukupno 704 razlike između Pog i Bon koje smo usporedili s Fra. U velikoj većini slučajeva (660) Fra se slaže s jednim ili s drugim makedonskim tekstom, odn. s Pog – 339, s Bon 321. Ovakav suodnos i mali broj individualnih varijanata u Fra može biti indicija jedino za njegovu neposredniju povezanost sa zajedničkim prapredloškom, ali ne i posebno s jednim ili s drugim makedonskim tekstom. Gore izneseni materijal ilustrira složenost suodnosa među tekstovima. S druge strane, leksik komentara uz Fra, promatran u okviru leksičkog korpusa Rječnika crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije, iskazuje srazmjerno veliki broj specifičnosti, kao što je utvrdila B. Grabar. Usporedba s makedonskim (a svakako i s drugim) tekstovima može pomoći pri razgraničavanju individualnih specifičnosti teksta od leksičkih specifičnosti žanra.

J. Hamm koji je Fra i njegovim suodnosima s drugim komentiranim psaltirima posvetio veliku pozornost, ističe srodnost Fra s najarhaičnijim slojem komentiranih psaltira, zastupljenim prije svega u Eugenijevu, zatim Tolstojevu i Pogodinovu psaltiru, dok Bon reprezentira drugu varijantu teksta (Hamm 1976). Slično se u suodnosu Pog i Bon izražavaju i drugi istraživači. Taj je zaključak u suglasnosti s općim karakteristikama tekstova. Međutim, treba dodati da Pog, unatoč ustanovljene povezanosti s arhaičnim predloškom, ima i niz specifičnosti po kojima se razlikuje od drugih tekstova koji reprezentiraju arhaičnu tradiciju i među koje nedvojbeno spadaju ruski tekstovi i Fra. To je vjerojatno razlog zbog kojeg Fra ne slijedi u svemu liniju Pog, već dobro odražava neke osobitosti zastupljene u Bon. Korijene tih suodnosa treba tražiti u dubokoj prošlosti.

Komparativna analiza tekstova otkriva ne samo arhaično ishodište teksta, već i prisutnost starih promjena do kojih je dolazilo pri ranom redigiranju tekstova u Ohridskoj školi i koje je u različitoj mjeri apsorbirao i predložak Fra. Njegov kasniji specifičan razvoj pridonio je boljem očuvanju tih starih osobitosti, predstavljajući osim ostaloga i dragocjen izvor za istraživanje najstarijeg perioda u razvoju pismenosti u okvirima Ohridske škole.

Literatura

- Cejtlin 1977: P. M. Цейтлин, *Лексика старославянского языка*, Москва 1977
- Cubalevska 1993: M. Цубалевска, *Лексиката на коментарот кон Погодиновиот и Болоњскиот псалтир*, Скопје 1993. (магистерски труд)
- Grabar 1985: B. Grabar, *Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Frašičeva psaltira*, Litterae slavicae medii aevi, München 1985, 75-96.
- Grinkova 1925: H. П. Гринкова, *Евгениевская псалтырь как памятник русской письменности XI века*, ИОРЯС 29, Ленинград 1925, 288-306.
- Hamm 1976: J. Hamm, *К истории гревнеславянского перевода псалтыри*, Культурное наследие древней Руси. Истоки. Становление традиции, Москва 1976, 359-363.
- Hamm 1967: J. Hamm, *Psalterium Vindobonense*, Wien 1967.
- Honowska 1960: M. Brodowska-Honowska, *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, Kraków-Wrocław-Warszawa 1960.
- Indeks 1985: *Индекс кон Речникот на македонските библиски ракописи*, Македонистика 4, Скопје 1985.
- Jagić 1907: V. Jagić, *Psalterium Bononiense*, Vindobonae-Berolini-Petropoli 1907.
- Jagić 1917: V. Jagić, *Supplementum Psalterii Bononiensis*, Vindobonae 1917.
- Jagić 1913: V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913.
- Karačorova 1989: И. Карачорова, *Към въпроса за кирило-методиевия старобългарски превод на псалтира*, Кирило-методиевски студии 6, София 1989, 130-245.
- L'vov 1966: Львов А. С., *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва 1966.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského I-IV*, Praha 1966.
- Speranskij 1928: И. Сперанский, *Откуда игут старейшие памятники русской письменности и литературы*, Slavia 7, 1928, 517-524.
- Sreznevskij 1877: В. Срезневский, *Древний славянский перевод псалтыри, исследование его текста и языка по рукописям XI-XIV в.*, Санктпетербург 1877.

- Šivarov 1986: Н. Шиваров, *Древни источни коментари на псалтира и старобългарските им преводи*, Годишник на духовната академия Св. Климент Охридски 28 (1978-79) 1, София 1986, 7-79.
- Vajs 1922-24: J. Vajs, *Žaltář Frašćićův*, *Slavia* 1 (1922-23), 281-282; 2 (1923-24), 304-309.

SUMMARY

THE COMMENT IN FRAŠČIĆ'S PSALTER IN
COMPARISON WITH MACEDONIAN TEXTS

Comparing the comment in Frašćić's psalter to the comment in Pogodin's, as well as to that in the psalter of Bologne, the author chooses to follow some morphological differences which represent the typical characteristics of a particular text and their reflection in Frašćić's psalter. A comparative analysis discovers a close connection of Frašćić's commentary to the common ancient model of the three texts, but not to either Macedonian text. The comparison does not only point to an ancient origin of the text, but it also reveals the presence of archaic changes which used to occur in the early redaction of texts in the Ohrid School, and which, to a certain degree, also entered Frašćić's psalter. The later, particular development of the text, helped the preservation of those archaic characteristics, thus rendering the text valuable for the research of the most ancient period in the development of literacy in the Ohrid school.